

ТЕХНОЛОГІЯ ДІАГНОСТИКИ ТА МЕДИКО-ПСИХОЛОГІЧНОГО СУПРОВОДУ ДІТЕЙ ШКІЛЬНОГО ВІКУ З НЕВРОТИЧНИМИ РОЗЛАДАМИ ТА СУЇЦИДАЛЬНОЮ ПОВЕДІНКОЮ

Матковська Т. М.

ДУ "Інститут охорони здоров'я дітей та підлітків НАМН України"
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

В роботі висвітлені питання клініко-психопатологічних особливостей суїцидальної поведінки та психологічні особливості хворих з непсихотичними психічними розладами. Виділено фактори ризику, що обумовлюють формування суїцидальної поведінки у хворих з непсихотичними психічними розладами. Розроблено прогностичні критерії суїцидального ризику у підлітків з різними варіантами психічних непсихотичних розладів.

Ключові слова: діти шкільного віку, підлітки, суїцидальна поведінка, фактори ризику, емоційно-лабільний розлад органічного генезу, неврастенія, депресивний невротичний розлад

ТЕХНОЛОГИЯ ДИАГНОСТИКИ И МЕДИКО-ПСИХОЛОГИЧЕСКОГО СОПРОВОЖДЕНИЯ ДЕТЕЙ ШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА С НЕВРОТИЧЕСКИМИ РАССТРОЙСТВАМИ И СУИЦИДАЛЬНЫМ ПОВЕДЕНИЕМ

Матковская Т. Н.

В работе освещены вопросы клинико-психопатологических особенностей суицидального поведения и психологические особенности больных с непсихотическими психическими расстройствами. Выделены факторы риска, обуславливающие формирование суицидального поведения у больных с непсихотическими психическими расстройствами. Разработаны прогностические критерии суицидального риска у подростков с различными вариантами психических непсихотических расстройств.

Ключевые слова: дети школьного возраста, подростки, суицидальное поведение, факторы риска, эмоционально-лабильное расстройство органического генеза, неврастенія, депрессивное невротическое расстройство.

TECHNOLOGY OF DIAGNOSIS, MEDICAL AND PSYCHOLOGICAL SUPPORT OF SCHOOL-AGE CHILDREN WITH NEUROTIC DISORDERS AND SUICIDAL BEHAVIOR

Matkovska T. M.

The study determined the clinical and psychopathological characteristics of suicidal behavior and psychological characteristics of patients with non-psychotic mental disorders. Risk factors that determine the formation of suicidal behavior in patients with non-psychotic mental disorders are identified. The prognostic criteria of suicidal risk in adolescents with various types of mental non-psychotic disorders have been developed.

Keywords: children of school age, adolescents, suicidal behavior, risk factors, emotional labile disorder of organic genesis, neurasthenia, depressive neurotic disorder.

АКТУАЛЬНІСТЬ

Відомо, що рівень суїцидів в державі відображає національне здоров'я, культуру і соціально-економічний статус суспільства. За звітом ВОЗ – щорічно в світі від самогубств гине до 1 мільйона чоловік. А співвідношення завершених суїцидів і суїцидальних спроб становить 1:10. Тільки один з чотирьох випадків суїцидальних спроб (24,3 %) призводить до кон-

такту з професійною системою охорони здоров'я і може бути врахований в статистичних даних [1, 2]. Так, у США кожні 42 секунди відбувається суїцидальна спроба, і кожні 17 хвилин – завершений суїцид. Причому, кожну 1 годину 39 хвилин – жертвою суїциду є дитина у віці до 15 років [3, 4]. У Росії за період з 1990 по 2017 рік частота самогубств збільшилася майже в 1,5 рази, що вивело її на друге місце в світі

за цим показником. Кількість самогубств серед осіб у віці 15-24 років за останні 15 років збільшилася в 2 рази і у ряді причин смертності в багатьох економічно розвинених країнах суїциди стоять на 2-3 місці. 41,2 % дітей у віці 11-15 років намагалися нанести собі пошкодження або здійснити суїцид. Щорічно від самогубства гине 2800 дітей та підлітків у віці від 5 до 19 років [5]. За останні п'ять років закінчили життя самогубством 14150 дітей. Істотно змінилася і мотивація суїцидальних вчинків.

Загальна ступінь недообліку самогубств в офіційній статистиці оцінюється в 25- 40 %. А на один випадок завершеного суїциду припадає до 10 суїцидальних спроб. В Україні відзначається загальносвітова тенденція до зростання психічних розладів у дітей, в тому числі депресії і суїцидальної поведінки.

В підлітковому віці депресивні розлади особливо пов'язані з суїцидальною поведінкою. Доказом тому є той факт, що у 15 % дітей і підлітків у віці від 8 до 18 років, що зробили суїцидальну спробу, були виявлені депресивні реакції і стани [6].

Мета дослідження: удосконалення профілактики суїцидальної поведінки у підлітків із непсихічними психічними розладами.

В дослідженні, проведеному співробітниками ДУ «ІОЗДП НАМН» за період 2010 – 2017 рр. було досліджено: 156 підлітків з тривожно-фобічними розладами; 200 підлітків з неврастенією; 200 підлітків з депресією; 500 підлітків з емоційно-лабільним астеничним розладом органічного генезу.

Виявлена питома вага суїцидальної поведінки у підлітків з граничними психічними розладами, яка склала 12,3 %. Аналіз за гендерними характеристиками підлітків, що мали суїцидальну поведінку показав, що найбільша питома вага суїцидальної поведінки реєструвалася у хлопців з емоційно-лабільним розладом органічного генезу, та у дівчаток – хворих на неврастенію та депресію.

Наявність психічної травматизації і різних проявів патологічного пристосування в онтогенезі потенціє формування деструктивних копінг-стратегій, перш за все, суїцидогенезу. Найбільш інтенсивно психічний, душевний біль випробовується людиною при переживанні екзистенціальної кризи.

У дітей і підлітків (при недосформованому механізмі копінг-поведінки і психологічних захистів) душевний біль при екзистенціальному кризі переживається як глобальна нестерпна і нескінченна життєва катастрофа з відчуттям безнадійності, безвихідності і нестерпного душевного болю.

В ході дослідження було з'ясовано, що суїцидогенез маніфестує в наслідок: наростаючої виснаженості пристосувальних механізмів психіки (у дітей і підлітків при їх недосформованості), психологічної вразливості особистості, закріплення аутодеструктивних патернів реагування в психотравмуючих умо-

вах (аутодеструктивних копінг-стратегій); як основи формування і проявів патологічної нездоланої екзистенціальної кризи. Девіантні дитячо-батьківські відносини формуються при: регулярних конфліктах і проблемах в стосунках з дитиною, коли рішення приймається без адекватного прояснення ситуації, відсутності включення членів родини в життя і справи один одного: все поруч, але не разом – спільний побут без емоційної близькості. Маніпулятивних і віктимних установках в поведінці батьків: використання дитини як засобу тиску і маніпуляції партнерів один на одного, при непослідовності в стосунках з дитиною від максимального прийняття до максимального відторгнення, незалежно від особливостей його поведінки, наявності внутріродинного суперництва зі створенням різних «коаліцій» в боротьбі проти будь-кого з членів родини, конформізму або потуранні з боку батьків аж до готовності «йти на поводу» як своєрідний спосіб уникнення емоційно-близьких стосунків з дитиною («Я зроблю, як ти хочеш, тільки відчепися ...»), при директивному стилі відносин батьків по відношенню до дитини і його емоційне відторгнення в родині.

Вкрай інтенсивне переживання гострої психотравмуючої ситуації запускає механізм маніфестації суїцидогенезу і реалізації первинних аутоагресивних дій. Суїцидальний ризик при первинному суїцидальному епізоді є найбільш вираженим при наявності хронічних психопатологічних розладів, зокрема, психічних та поведінкових розладів, викликаних вживанням алкоголю і наркотичних речовин (F 1), при хронічних афективних розладах, пролонгованих невротичних розладах (F 43.25) і особистісних розладах (F 60 – переважно емоційно-нестійкого розладу (F60.3), істероїдних розладах (F60.4)).

Предикативними факторами розвитку так званої «суїцидальної кар'єри» є: суїцидальний епізод, як прояв екзистенціальної кризи; байдужість і позитивне ставлення до реалізації; атодеструктивні дії в найближчому постсуїцидальному періоді; виснаженість адаптивних ресурсів, або їх дезадаптивне функціонування; наявність виражених хронічних психопатологічних розладів; найбільший ризик формування «суїцидальної кар'єри» і реалізації повторних аутодеструктивних дій спостерігається при комбінації вищенаведених факторів; нестерпних психалгіях, депресивних переживаннях, тривозі; суб'єктивному переживанні нерозуміння близькими, безпорадності, непотрібності, покинутості, нестерпності самотності; патернах ескапістської поведінки – мотивах уникнення страждання, смерті; відмови від життя; самопожертви, інерції і запереченні як стратегії поведінки, що долає в суїцидогенному конфлікті утворення, осмислення ситуації, неусвідомлені реальної проблеми; деякої вираженої нездатності приймати адекватні рішення в проблемних ситуаціях і конструктивно

діяти в більшості психотравмуючих обставин.

В переважній більшості випадків нездатність реалізувати задумане є неприйняття власного сьогодення і майбутнього. Потенційними предикторами суїцидальної поведінки в підлітковій субкультурі є: неблагополучна або матеріально незабезпечена сім'я; генетична схильність до суїциду, незрілість особистості в слідстві слабкої самоконтролю; складний соціально-психологічний клімат в родині; соціальна і емоційна ізоляція в середовищі однолітків, самотність; стресові ситуації повсякденного життя (навчання, дозвілля, секс і т.п.); раннє сексуальне життя і інші сексуальні проблеми; депресія в наслідок втрати об'єкта любові і інтересу до життя; висока сугестивність і тенденції до наслідування; почуття провини і (або) страху і ворожості в міжособистісних відносинах; вживання алкоголю і наркотиків; група аутоагресія.

Доведено, що на появу порушень поведінки (у тому числі суїцидальної) у дітей має безпосередній вплив сімейних чинників – близького оточення і виховання.

Вченими Інституту психіатрії і генетики (штат Вірджинія) при дослідженні 1350 пар близнят у віці 8-16 років показано, що конфлікти в сім'ї та низька її адаптивність в два рази збільшують ризик порушень поведінки у дітей. Англійськими психіатрами показана роль фізичної агресії по відношенню до дітей як провідної причини асоціальної поведінки в дорослому віці (Carbonneau R. et al., 2002). Дослідженнями фінських вчених (Taanila A., 2004 et al.) показано вплив сімейного чинника, зокрема складу і чисельності сім'ї.

Аналіз частоти суїцидальної поведінки у дітей і підлітків показав, що серед шкільної популяції – у 3,2 %, при депресії – у 12,5 %. У дітей молодшого шкільного віку з депресією – 3,7 %, у дітей з рекурентних депресією – 5,4 %, у дітей з коморбідної психічної та соматичної патологією – 3 %.

Популяційні дослідження різних когорт підліткової популяції, що проведені співробітниками ДУ «ІОЗДП НАМН» в період першого десятиріччя 21 сторіччя встановили, що питома вага суїцидальної поведінки становить: у підлітків шкільного віку 3,2 %, у підлітків з невротичними розладами 5,4 %, у підлітків-безпритульників – 25,6 %.

В дослідженні доведено, що порушення поведінки у молоді мають мультифакторне походження включаючи: спадковість, дію несприятливих чинників перинатального періоду, дію чинників близького сімейного оточення.

Аутоагресивна (саморуйнівна) поведінка – це поведінка, що відхиляється від медичних і психологічних норм, що загрожує цілісності та розвитку самої особистості.

Основні форми саморуйнівної поведінки: суїцидальна поведінка, харчова залежність, хіміч-

на залежність (зловживання психоактивними речовинами), фанатична поведінка (залученість у деструктивно-релігійний культ), аутична поведінка, віктимна поведінка (поведінка жертви), діяльність із вираженим ризиком для життя (екстремальні види спорту, істотне перевищення швидкості при їзді на автомобілі й ін.).

Визначено частоту та варіанти суїцидальної поведінки у підлітків з непсихотичними психічними розладами (НПР), яка склала 12,3 %.

Варіанти суїцидальної поведінки у підлітків з НПР представлені наступними формами: суїцидальні думки – 46,9 %, суїцидальні висловлювання 20,9 %, демонстративна суїцидальна поведінка – 16,1 %, суїцидальні спроби – 16,1 %.

Аналіз вікової характеристики підлітків з суїцидальною поведінкою показав, що найбільша питома вага суїцидальної поведінки зареєстрована у підлітків 14-18 років не залежно від форми граничних нервово психічних розладів (за винятком тривожно-фобічних розладів).

Визначені цикли суїцидальної активності, з перевагою весняних (квітень-червень) та осінніх (жовтень-листопад) місяців.

Загальною причиною суїциду є: соціально-психологічна дезадаптація, що виникає під впливом гострих психотравмуючих ситуацій, порушення взаємодії особистості з її найближчим оточенням. Однак для підлітків це найчастіше не тотальні порушення, а порушення спілкування із близькими, з родиною.

Передумовою аутодеструктивної поведінки та суїциду зокрема є: апатія, невір'я в особисті перспективи, зниження творчої та вітальної активності в результаті психічної травми. наявність психотравмуючої ситуації – недостатня умова для прояву суїциду. Друга складова – особистісні особливості суїцидента: ряд особливостей особистості, що не дозволяють їй адекватно реагувати на життєві проблеми й тим самим повертають до суїциду: напруга потреб і бажань, невміння знайти способи їхнього задоволення, відмова від пошуку виходу зі складних ситуацій, низький рівень самоконтролю, невміння послабити нервово-психічну напругу, емоційна нестабільність, імпульсивність, підвищена сугестивність, безкомпромісність і відсутність життєвого досвіду.

У підлітків суїцид частіше реєструється при наступних акцентуаціях характеру: істероїдному типі, сенситивному типі, емоційно-лабільному типі. Фоном є високий рівень агресивності підлітка.

Психологічний зміст підліткового суїциду – це прохання, звернення про допомогу, прагнення повернути увагу до свого страждання. Характерними рисами підліткового суїциду є наступне: суїциду передують короткочасні, об'єктивно неважкі конфлікти в сферах близьких відносин (у родині, школі, групі); конфлікт сприймається, як край значимий і травматичний, викликаючи внутрішню кризу й дра-

матизацію подій; суїцидальний вчинок сприймається в романтично-героїчному ореолі: як сміливий виклик, як рішуча дія, як мужнє рішення й т.п. суїцидальна поведінка демонстративна, у ній є ознаки «гри на публіку»; суїцидальна поведінка регулюється скоріше поривом, афектом, в неї немає поміркованості, виваженості, точного прорахунку.

Серед причини суїцидів серед підлітків є наступні: втрати, розрив романтичних відношень, смерті коханої людини, смерть свійської тварини, втрата «особи» (приниження, сильне почуття сорому), розлучення батьків, психологічне насильство в школі з боку вчителів, однолітків; психологічне насильство в родині з боку батьків, фізичне насильство в освітній установі й родині, низька самооцінка, недолік спілкування, змушена соціальна ізоляція, особливо від родини, друзів (еміграція, змушене переселення, тюремне ув'язнення, у підлітків – переїзд на нове місце проживання), безперспективність і безнадійність.

В ході спостереження виявлено синдроми розладів поведінки та емоцій у підлітків, що вказують на готовність до суїциду, а саме – тривожно-ажитована поведінка, зовні навіть схожа на підвищення, однак, із проявами суєти, поспіху; зтяжні порушення сну: підлітка переслідують страшні сновидіння з картинами катаклізмів, катастроф, аварій або лиховісних тварин; напруга афекту, розрядження, періодично зовні з немотивованою агресією; депресія, апатія, безмовність: підліток важкий на підйом, уникає виконання обов'язків, безглуздо проводить час, у поведінці – сонливість; виражене почуття неспроможності, провини, сорому за себе, виразна непевність у собі. Цей синдром може маскуватися навмисною бравадою, зухвалою поведінкою, зухвалістю; патологічний пубертат з вираженими соматичними, ендокринними й нервово-психічними порушеннями; вживання алкоголю, токсикоманія, наркоманія.

Проаналізовано зовнішні умови суїцидального підлітка – неблагополучна родина: важкий психологічний клімат, конфлікти батьків, алкоголізм

в родині, втрата батьків; безпритульність підлітка, відсутність опори на значимого дорослого, який би займався підлітком; несприятливе положення підлітка в родині: відторгнення, настирлива опіка, жорстокість, критичність до будь-яких вчинків підлітка; відсутність у підлітка друзів, відторгнення у навчальній групі; серія невдач у навчанні, спілкуванні, міжособистісних відносинах з родичами та дорослими.

В ході дослідження нами були визначені кроки по запобіганню суїцидальних спроб, що дозволять сформувати навички у підлітків: по зняттю психологічної напруги в психотравмуючій ситуації, зменшенню психологічної залежності від причин, що призвели до суїцидальної поведінки, формуванню компенсаторних механізмів поведінки, формуванню адекватного відношення до життя та смерті.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Усов М. Г. Ранняя диагностика и терапия депрессий – важнейшие факторы профилактики суицидов у подростков [Текст] / М. Г. Усов // Сибирский вестн. психиатрии и наркологии. – 1997. – Вып. 4. – С. 23-24.
2. Попова Н. М. Суицидальное поведение у подростков [Текст] / Н. М. Попова // Психическое здоровье детей и подростков. – Томск-Кемерово, 1998. – С. 89-92.
3. Prigerson H. G. Gender differences in clinical correlates of suicidality among young adults [Text] / H. G. Prigerson, M. J. Slimack // J. Nerv. Ment. Dis. – 1999. – Vol. 187, N 1. – P. 23-31.
4. Social anxiety disorder and the risk of depression: a prospective community study of adolescents and young adults [Text] / M. B. Stein [et al.] // Arch. Gen. Psychiatry. – 2001. – Vol. 58, N 3. – P. 251-256.
5. Gutierrez P. M. Suicide risk factors for young adults: testing a model across ethnicities [Text] / P. M. Gutierrez, P. J. Rodriguez, P. Garcia // Death Stud. – 2001. – Vol. 25, N 4. – P. 319-340.
6. Жезлова Л. Я. Сравнительно-возрастные аспекты суицидального поведения детей и подростков [Текст] / Л. Я. Жезлова // Актуальные проблемы суицидологии. – М., 1981. – С. 124-133.